

Валентина КОНВАЙ
(Київ)

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНО-
КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ
У СУЧАСНОМУ УЧНІВСЬКОМУ
СЕРЕДОВИЩІ (на матеріалах
етносоціологічного опитування)**

Проблема національної самосвідомості та етнічної належності, синхронної та діахронної трансляції традиційно культурних цінностей є актуальною в Україні в усі часи. «Як дитина перетворюється у сформованого дорослого, у своєрідне відображення своєї країни та свого сто-

ліття – ось одна з найхвилюючіших проблем, що стоять перед допитливими умами. Яким чином немовлята поступово засвоюють традиції, заборои, вартості дорослих і, в свою чергу, стають носіями культури народу... [4]».

Головні завдання, які ставились при проведенні етносоціологічного опитування, проведеного співробітниками Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського – вивчення етнічної самосвідомості через мову спілкування з друзями, у родині та у навчальних закладах; інтересів та потреб старшокласників у поглибленні знань з традиційно-побутової культури українців; поширенні у побуті народних календарних, загальнодержавних та шкільних свят, традицій, звичаїв та обрядів; світоглядні уявлення; матеріальну культуру – житло, одяг, їжу; традиційну і професійну духовну культуру; використання елементів духовної культури у сімейному та шкільному побуті; знання фольклору та його практичне використання; регіональні особливості побутування традиційно-культурних цінностей.

Опитування репрезентативне. Проводилось у 25 обласних, 34 районних центрах та смт, 40 селах, Автономній республіці Крим, згідно соціологічної вибірки від кількості міських та сільських школярів, які мешкають у тій чи іншій області України. На запитання анкети відповідали 1000 старшокласників україномовних та російськомовних шкіл. У масив опитуваних увійшли учні 9 класів – 40.58 %, 10 класів – 45.22 % і 11 класів – 14.2 %. З них за статтю 60.14 % дівчат та 39.86 % хлопців. Різниця в опитуванні більшої кількості дівчат пояснюється їх наявністю під час опитування на уроках у школі.

У нашому дослідженні вивчалися учні двох вікових категорій – підлітки та старшокласники 14–17 років, мало вивчена і найцікавіша в плані аналізу процесу розвитку етнічної самосвідомості вікова категорія. Досліджуваний нами віковий період, згідно досліджень психологів та педагогів, це час коли в основних рисах інтенсивно формується самосвідомість та самооцінка особи, з'являється інтерес до самого себе, значущим є право на власну думку; відбувається громадянське становлення людини, її самовизначення, формування духовних якостей особистості, становлення свідомого ставлення до свого етносу, його історії та культури [2].

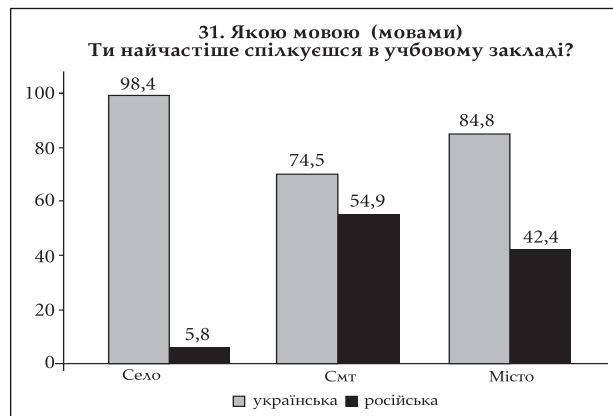
За національним складом опитано 87.0 % українців, 10.5 % росіян та 2.5 % інших національностей.

Одним з найважливіших етновизначників етнічної самосвідомості є мова. У своїх працях «Рідне слово», «Про народність у громадському вихованні» К. Д. Ушинський називає рідну мову «матір'ю всіх мов», «природним вихователем», «великим педагогом», «цвітом духовного життя

народу». Він твердить, що рідна мова відомими і ще не пізнаними шляхами найтіснішим чином пов'язана з природою, психологією, характером, способом мислення тієї нації, якій вона належить [6]. Проведене дослідження передбачало з'ясування характеру мовного спілкування і мовної поведінки учнів, а саме: яку мову вони вважають для себе рідною, у яких життєвих сферах вона використовується більше, а у яких менше. Серед усіх опитаних рідною мовою українську для себе вважають – 72.61 %, російську – 26.38 % і іншу – 1.01 %. Певний вплив на визначення рідної мови серед старшокласників має мова викладання в школі. Етнічна ж самосвідомість у деякої частини старшокласників, під впливом багатьох чинників не є достатньо сформованою.

Вдома спілкуються українською мовою 62.99 %, російською – 47.52 % і іншою – 0.30 %. 100 % опитаних, що спілкуються вдома українською мовою проживають на Заході. Далі розподіл по спілкуванню вдома українською мовою розподілився так: Правоб. Центр – 87.9 %, Пн. Схід – 84 %, Південь – 49 %, Донбас – 39 %, Київ – 20.4 %. Російською в родині спілкуються – 100 % в Автономній республіці Крим.

Цікавою на нашу думку є тенденція спілкування українською мовою в навчальних закладах (Діаграма 1).

Діаграма 1.

Як бачимо на діаграмі – 98.4 % в сільській місцевості спілкуються українською мовою, 74.5 % тих, хто проживає в смт і 84.8 % в місті. Що говорить про те, що українська мова більше приваює в навчальних закладах, а ніж в родині в російськомовному середовищі Півдня або Сходу. Разом з тим з друзями учні найчастіше спілкуються російською мовою навіть тоді, коли мова викладання в школах українська.

Один із блоків включав питання про традиційні народні, загальнодержавні, професійні та шкільні свята, про обряди та їх відзначення у родині та в навчальних закладах та участь у них учнів, що подобається у проведенні народних свят.

Стають популярнішими, в порівнянні з опитуваннями нами учнів у 1994 році [3], традиційні календарні свята – Різдво, Великдень та Трійця. Більш ніж на 30 % за останні роки їх стали проводити в родинях частіше. Рейтинг найбільш поширених традиційних свят, які прийнято відзначати в родині вибудувався тепер таким чином: Новий рік – 99.7 %, Різдво – 97.0 %, Великдень – 95.8 %, день народження – 95.0 %, Старий новий рік (Маланки, Василя) – 84.31 %, Трійця – 62.94 %, Водохреща (Водосвяття, Йордан) – 57.44 %. Таких, що не відзначають жодне із перелічених свят – 0.4 %.

В роки незалежності в Україні почали проводити Святкування святого Миколая не лише в початковій школі, але і серед старшокласників. На запитання «Чи прийнято в Вашій родині дарувати дітям подарунки на Святого Миколая ствердні відповіді дали – 82.85 %. Подарунків не отримують – 17.15 %.

На запитання: «Що подобається тобі у проведенні народних свят?» відповіді респондентів вибудувались таким чином: весело, цікаво, різноманітно – 58.70 %, можливість поспілкуватися з друзями за таких умов – 47.47 %, пізнаю щось зовсім нове для себе – 45.34 %, усвідомлення того, що так святкували мої предки – 31.28 %, можливість самому брати участь у їх проведенні – 30.77 %. Отже, як бачимо із відповідей, на перше місце виходить розважальна функція народних свят, а далі комунікативна, інформативна та активізація.

Багато дискусій точиться в суспільстві з приводу того скільки ж та яких загальнодержавних свят має бути у святковому календарі держави. Відповіддю на це запитання може слугувати і відзначення цих свят у родинях. Серед загальнодержавних свят, які відзначають у колі сім'ї рейтинг цих свят вибудувався таким чином: Міжнародний жіночий день 8 Березня відзначають 95.20 %; День Перемоги – 69.20 %; День захисника Вітчизни (23 лютого) – 62.60 %; День Незалежності – 57.10 %; День Матері – 53.00 %; День Знань – 36.10 %; Професійні свята – 25.60 %; День Конституції – 21.90 %; Міжнародний день солідарності трудящих – 13 %.

На формування етнічної самосвідомості підлітків та старшокласників мають вплив різні інститути та утворення нашого суспільства: сім'я, школа, група однолітків, засоби масової інформації та ін.

Про народні звичаї, свята та обряди учні найчастіше дізнаються від родини – 64.8 %, потім у школі – 60.3 % Завдяки ЗМІ (радіо, телебаченню, пресі) – 23.3 %, з наукової літератури – 23.3 %. Таких, що не мають достатньої інформації і це усвідомлюють – 5.5 %. Значно зросла кількість учнів, які дізнаються про народні традиції з літератури. В 1994 році [4] цей відсоток становив лише 7 %.

Що свідчить, на нашу думку, про те, що значно зросла кількість спеціальної літератури з питань святково-обрядової культури та підвищився інтерес учнів до неї. Дана інформація свідчить про вплив сім'ї у міжпоколінній трансляції духовної культури та в зростанні ролі учбових закладів в поінформованості учнів.

Вплив на формування національної самосвідомості, традиційно-культурних цінностей учнів мають ті виховні заходи, які проводяться в учбових закладах. Найбільш поширеною формою в навчальних закладах є фестивалі та свята народної творчості. В них брали участь – 65.00 %, далі за поширенням відповідних форм рейтинг склався таким чином: свята рідної мови – 45.08 %, святах з побуту українців («Роде наш красний», «Калинова сопілка», «Із бабусиною скриньки» та ін.) – 22.40 %, святах козацької слави – 17.26 %, вечорницях – 17.05 %. Сюди ж було віднесено проведення виставок народних ремесел – 24.20 %. І в інших заходах взяли участь – 12.55 %.

В порівнянні з уже названим проведеним нами дослідженням значно скоротилась кількість свят рідної мови, з побуту українців, вечорниць та виставок народних ремесел. Якщо ж подивитись на кількість проведення таких свят в російськомовних школах, то кількість їх зовсім незначна.

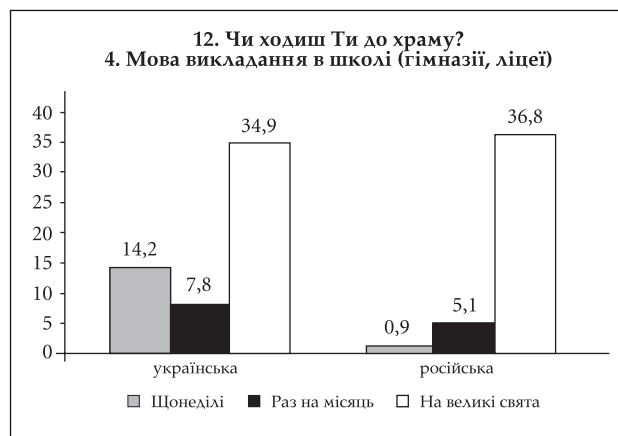
Постійні суперечки на всьому історичному шляху розвитку етнопсихології викликало визначення головного «вимірювача» психічної свідомості. В більшості випадків ним називався релігійний фактор. Видатний вчений, основоположник неофрейдизму і представник «гуманістичного» напрямку в психології – Е. Фромм рішуче оголосив релігію універсальною якістю психіки в суспільствах усіх часів і народів. Слідом за З. Фрейдом Е. Фромм розглядав релігійні положення, як психологічну мотивацію людської поведінки, яка укорінена в основі існування людського виду, а саму релігію розумів у значенні будь-якої системи поглядів і дій, яка служить схемою орієнтації і об'єктом поклоніння. Релігійна потреба, за Фроммом, – головна умова людського виживання [7].

Тому, наступний блок запитань в анкеті мав на меті виявити світоглядні уявлення школярів, їх ставлення до релігії та релігійних обрядів, знання старшокласниками основних церковних ритуалів та участь у них як самих опитуваних, так і членів їх родини. Актуальним це є ще й тому, що ще донедавна офіційною державною ідеологією було проголошено атеїзм. Тепер же настав час, коли люди, в тому числі і учні можуть вільно сповідувати будь-яку віру. Що ж ми можемо спостерігати зараз?

На запитання «Чи ходиш ти до храму?» відповіді розподілились наступним чином: на великі свята – 34.94 %, інколи – 32.13 щонеділі – 12.55 %, раз на рік – 7.73 %, один раз на місяць – 7.43 %.

Можна констатувати, що значно зменшилась кількість тих, хто взагалі не ходять і готові стверджувати «я – атеїст». Таких виявилось – 5.22 %.

На поданий нижче діаграмі (Діаграма 2) бачимо, що в україномовних школах тих, хто ходять до храму щотижня 14,2 %, в російськомовних – 0.9 %. Тих, хто відвідує храм раз на місяць та на великі свята і із тих і інших шкіл різниця в відсотках незначна. Отже, можемо констатувати, що старшокласники україномовних шкіл відвідують храми регулярніше.

Діаграма 2.

В російськомовних школах більший відсоток тих, хто ходить до храму «раз на рік» та «інколи». Тих, хто відповіли: «я – атеїст» – майже однаково.

Разом з тим відповіді на запитання: «Чи знаєш ти церковні обряди?» виглядають так: тих хто добре знає – 26.64 %, трохи знають – 60.85 % і тих, хто зовсім не знає – 12.51 %.

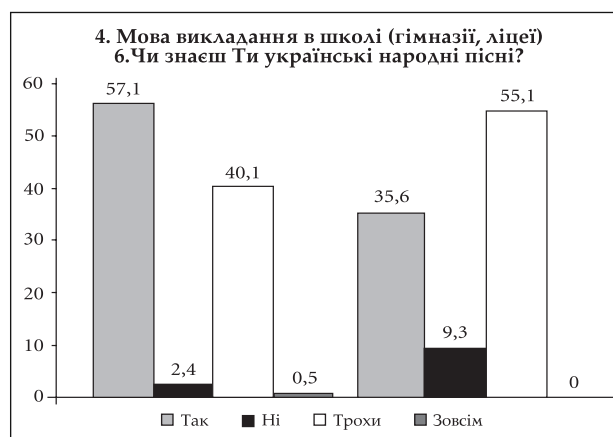
Найбільш поширеними релігійними обрядами, в яких старшокласники брали участь є: Богослужіння – 74.43 %; освячування предметів – 72.28 %; хрестини – 64.40 %; вінчання – 52.32 %. Найосновніші християнські обряди сповідь та причастя займають п'яте місце і становлять 44.12 %. Отже до храму в більшості поки що веде споглядання, ознайомлення з релігійними звичаями та обрядами.

Цікавими є і відповіді старшокласників на запитання «Чи використовують у твоїй родині освячені предмети (ікони свячену воду, мак, свічки) як обереги?» Бо одна справа освячувати, їх, тому, що зараз так «модно» або «так прийнято» і зовсім інша – використовувати у повсякденному побуті. В родині, діти яких навчаються в україномовних школах, тих хто використовує їх як обереги – 84.5 %, не використовуює – 8,9 %, і не знають, чи такі дії відбуваються – 6.6 %.

Знати і розуміти історію України, її народну творчість, повинні не лише учні, які вчать у фольклорних класах, а й усі, хто живе в Україні, оскільки це основа основ будь-якої культур-

ної людини. У праці «Серце віддаю дітям» В. Сухомлинський розповідає про той добродійний вплив, який справило на його вихованців виконання українських народних пісень. Рідна пісня, визначаючи поетичне бачення навколишнього світу, допомагає виховати в дітях естетичне ставлення до природи, тонкість сприймання, емоційну чуйність [5]. Крім того, пісня розкриває перед учнями рідне слово як величезне духовне багатство українського народу, вона є незамінним засобом розвитку мовлення дітей, допомагає сформувати естетичний смак, виховати любов до української мови, сприяє розвитку дитячої творчості.

В нашому дослідженні було заплановано вивчення, як однієї із складових традиційно-побутової культури, знання учнями, за висловом К. В. Чистова, вторинного фольклору [8] та його використання у побуті. На запитання «Чи знаєш ти народні пісні?» відповіді такі: так – 54.55 %, трохи знаю – 41.76 %, ні – 3.69 %, 21.08 % не знають, і 7.72 % не подобаються. Із них 71.20 % відповіли, що вони їм подобаються. В ході дослідження виявлено залежність знання старшокласниками українських народних пісень від мови викладання в школі. Яскраво про це свідчить і подана нами нижче Діаграма 3.

Діаграма 3.

В україномовних школах значно більший відсоток тих, хто їх добре знає, а в російськомовних школах більша кількість учнів, що «трохи» їх знають.

На запитання «Чи знаєш ти колядки, щедрівки, тексти для засівання?» відповіді такі: трохи знають – 66.03 %, добре знають – 31.27 %, зовсім не знають – 2.70 %. Тим не менше – 62.20 % (трохи знаючи) ходили останнім часом і виконували ці традиційні обряди, 25.80 % – колись брали в них участь. І лише 12 % – ніколи такої участі не брали.

Один із блоків анкети складався із питань про традиційну матеріальну культуру – використання у сучасному одязі елементів народного вбран-

ня та орнаментів, традиційних святкових страв, прикрашання свого житла роботами народних майстрів, тощо.

До використання у сучасному одязі елементів народного вбрання та традиційних орнаментів старшокласники в більшості своїй ставляться позитивно. Таких, яким подобається національний одяг, але самі вони не використовують таких традицій – 40.26 %, подобається і носять такий одяг або його елементи – 25.37 %. Тих, кому важко було відповісти на це запитання виявилось 28.07 %. І лише 6.30 % вважають, що це не сучасно і не потрібно.

Важливою ознакою традиційної матеріальної культури є національна кухня. Українській системі харчування, як і системі харчування кожного етносу, притаманні своєрідні звичаї, пов'язані з приготуванням повсякденних і ритуальних страв, харчові заборони, обмеження та переваги, певні стереотипи у меню повсякденних та обрядових трапез. У нашому анкетуванні респондентам треба було відмітити улюблені національні страви, які готують у їх родинях на свята.

Найбільшою популярністю серед названих страв користуються саме страви національної кухні: вареники – 79.22 %, голубці – 73.83 % та холодець – 71.53 %. Тут можна відзначити регіональні особливості приготування названих страв. Так, наприклад, для голубців Півдня України та Закарпаття характерним є використання виноградного листа, замість капустяного. Для холодцю Заходу України більш типовим є готування холодцю із сам ніжок тощо.

Далі за поширенням ідуть страви національних кухонь інших народів. Четверте місце посіли російські пельмені – 70.13 %. П'яте – грузинські шашлики – 67.53 %. Млинці займають шосте місце – 63.64 %. В північних регіонах України учні дописували до млинців ще й деруни. Поширеною стравою серед опитуваних стала італійська піца – 58.44 %.

Отже, у складовому елементі матеріальної культури – народній кулінарії – досить чітко зберігаються риси етнічної специфіки. Характерним є домінування страв національної кухні з регіональними особливостями їх приготування. Все ширше входять до неї і інонаціональні заповнення.

До прикрашання житла виробами народних майстрів учні ставляться позитивно 59.94 %. Тих, кому було важко відповісти на таке запитання виявилось – 33.46 %. Вважають такі вироби і прикраси ознаками старовини і давно забутих, несучасних традицій – 6.60 %.

Важливим компонентом у формуванні традиційно-культурних цінностей, національної самосвідомості має на сучасному етапі професійне мистецтво. Учням було поставлене питання: чи відвідують вони концерти найрізноманітнішого

спрямування. Як виявилось з анкетування найчастіше старшокласники відвідують концерти популярної музики – 60.87 %, класичної музики – 21.23 %, рок музики – 18.50 %, народної музики – 16.40 %. Лише 3.3 % відвідують концерти джазової музики, що, на нашу думку, відображає ще і незначну кількість таких заходів, а не лише непопулярність джазової музики. Тих, що не відвідують концерти взагалі – 24.00 %. Така кількість пояснюється, на нашу думку, ще й тим, що в сільській місцевості проведення концертів зведено до мінімуму, а то й взагалі відсутнє.

Національна самобутність народу, національні традиції та свідомість яскраво виражені в народних танцях. Досі етнографи не зібрали і не описали на належному науковому рівні всі фольклорні танці українців, хоча такі спроби є [1].

Інтерес учнів до народних танців був сформульований у запитанні: «Чи хотів би ти навчитися танцювати народні танці?» 35.20 % відповіли ствердно, що хотіли б навчитися танцювати, 29.90 % – категорично відмовились, відмітивши «ні». 34.90 % ще не визначились у своїх інтересах, відмітивши «не знаю».

Після цього питання наступне було сформульовано так, щоб визначити, що ж домінує в самосвідомості старшокласників: «Якщо під час дискотеки ти почуєш естрадну обробку народної пісні, то танцюєш її «по-сучасному» чи «по народному»? Найбільший рейтинг має відповідь «як прийдеться» – 56.35 %, що свідчить, на нашу думку, про відсутність комплексів з боку старшокласників. «По-сучасному» танцюватимуть 30.46 %, «по-народному» – 7.31 %.

На запитання «Якби ти народився вдруге, то в якій країні ти хотів (ла) б народитись?» – попри всі негаразди в економіці, більшість хотіли б народитись в Україні – 57.8 %. Відповіді на запитання «чому?» вражають своєю патріотичністю – «Моя Батьківщина», «Моя рідна земля», «Я тут народився (лась)», «Тут мені все зрозуміло», «Тут моє коріння, мої предки» і т. п.

Друге місце для повторного народження хотіли б обрати Америку – 6.4 %, Францію – 6.3 %, Росію – 5.5 %, Великобританію – 4.2 %. А далі зовсім незначним відсотком розмістились країни у такому порядку: Італія, Німеччина, Канада. На запитання «чому?» хотіли б жити в вищезгаданих країнах відповіді такі: «значно вищий рівень життя», «можна займатись улюбленою справою», «цікава історія та традиції країни», «просто цікаво».

Проведене дослідження дало можливість зафіксувати стан та проблеми, виявити загальні тенденції у багатьох напрямках розвитку духовної та матеріальної культури серед учнівства на сучасному етапі. Ознайомлення з результатами дослідження керівників міністерства, педагогів, усіх, хто займається проблемами навчання та ви-

ховання може зняти багато питань, які дискутуються в державі.

На формування традиційно культурних цінностей, етнічної самосвідомості учнів мають вплив різні інститути та утворення нашого суспільства: сім'я, школа, група однолітків, засоби масової інформації. Істотну допомогу школі у формуванні етнічної самосвідомості мають засоби масової інформації, позашкільні заклади, Інтернет, спілкування з однолітками. Важливо, щоб матеріальне благополуччя і вигода не визначались як головне у їх житті. Від того, наскільки змістовно багата і різноманітна ціннісна система особистості, залежить не тільки міра її участі в суспільних справах, а й те наскільки різновиди цієї системи будуть суспільно значимими. Важливу роль у цьому мають відігравати традиційно-культурні цінності. Відродження автентичного духу національної культури не може здійснюватися на підставі моди на традицію, бо мода минула та швидкоплинна. Необхідною умовою досягнення справжньої автентичності є розвинена самосвідомість, сумлінне ставлення до своєї культури і своїх витоків. Потрібні вивчення традицій минулого, навчання певним способам життєдіяльності не задля поспішного запровадження їх у життя як безглузлого копіювання. Знання своїх та чужих традицій потрібне для відповідального зрощування сучасних цінностей, ідеалів та норм життєдіяльності. Досягнення справжності є процесом, що передбачає зачаття в межах сучасної української культури нової, сутнісними зв'язками пов'язаної з традицією, системи цінностей. Це абсолютно необхідна передумова національного прогресу.

1. Авраменко В. Українські національні танки. Музика і стрій. – Вінніпег, 1928; Степовий О. Українські народні танці. Етнографічний нарис. – Авгсбург, 1946; Верховинець В. Теорія українського народного танцю. Етнографічний нарис. – К., 1990; Гуменюк А. Народне хореографічне мистецтво України. – К., 1963; Василенко К. Лексика українського народно-сценічного танцю. – К., 2000; Купленник В. Нариси до українського народного танцю. – К., 1997 та ін.
2. Бех І. Виховання особистості. – К. – Т. 1. – С. 102–109.
3. Конвай В. Народні традиції в Київській школі // Розбудова держави 1994, № 9. – С. 54–58.
4. Мид Дж. Культура и мир детства. – М., 1988. – С. 55.
5. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. – Вибр. Твори у 5 т. – К., 1977. – Т. 3. – С. 95.
6. Ушинський К. Рідне слово. Педагогічні твори у 2-х т. – К, 1993. – Т. 1. – С. 124.
7. Фромм Э. Иметь или быть? – М., 1990. – С. 140–141.
8. Чистов К. Народные традиции и фольклор. – М., 1986. – С. 42.